

УДК 316.32 (477)

Василь Кремень, Василь Ткаченко

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті порушено проблему ідентичності України в контексті викликів та ризиків інформаційного суспільства сучасного глобалізованого світу.

Ключові слова: мережеве суспільство, інформаційні технології, ідентичність спротиву, ідентичність нових проектів, освіта, самопрограмована праця, соціальне виключення, фундаменталізм.

У визначенні людиною свого місця та своєї ідентичності у висококонкурентному, а часто і жорсткому й несправедливому світі, з-поміж сотень і тисяч різноманітних життєвих факторів, величезну роль відіграє система освіти. Саме вона покликана формувати громадянську позицію молодого покоління, його здатність усвідомлювати виклики сучасної доби та спроможність дати адекватну відповідь, спираючись на здобутки сучасної науки й гуманістичний потенціал людства. А тому й політика на рівні державного управління освітою має насамперед дати відповіді на такі запитання: "які зовнішні і внутрішні виклики постають перед країною? Як відповісти на ці виклики можливостями вітчизняної науки і відповідним чином підготовленого людського капіталу?" [1].

Спробуймо дати свою версію відповіді на кардинальні виклики сучасності, покликаючись, зрозуміла річ, на напрацювання вітчизняних та зарубіжних авторів. Центральною постаттю в цьому аналізі вбачається Мануель Кастельс – професор Каліфорнійського університету (Берклі) [2]. Вибір цей не випадковий. На нашу думку, головною проблемою сучасної України є визначення нею свого місця в сучасному глобалізованому світі. І тут ключем для продуктивного розгляду може стати положення М.Кастельса про необхідність здійснення інтелектуальною елітою культурних спільнот довгого шляху реконструкції суспільних інститутів: "*від спільнот, створених на ідентичності спротиву, до висот ідентичностей нових проектів, що вирости на цінностях цих спільнот*" (тут і далі курсив наш.– Авт.).

Авангардні сили суспільства покликані забезпечити на належному рівні процес самоідентифікації України і самопрезентації нею себе в світі. Але у якому світі? Який його домінуючий тренд? Врешті-решт, які гуманітарні цінності несе він з собою?

Ідентичність спротиву

В аналізі соціальних процесів вихідним пунктом є визначення *головного протиріччя сучасної епохи, її сутності і характерних рис.*

Світ, у якому ми нині живемо, зародився десь на зламі 1960-х та 1970-х років у час глибокої культурної кризи як капіталізму з його культом індивідуалізму, так і радянської системи етатизму, де держава

домінувала над особистістю. В цей час відбулося історичне переплетіння трьох незалежних процесів. *Перший* знаменував собою революцію інформаційних технологій, які густою мережею обплутали увесь світ. *Другий* процес стосувався піднесення культурницьких суспільних рухів з такими цінностями, як права людини, фемінізм, захист довкілля тощо. А взаємодія цих двох процесів спровокувала ще й *третій*: *реконструкцію суспільних відносин на шляху до створення мережевого суспільства*. Нове мережеве суспільство покликало до життя й нову економіку – *інформаціональну/глобальну*. Це ж мережеве суспільство дало поштовх до створення нової культури – *культури реальної віртуальності*. Саме відтоді закладена в цьому типі економіки й культури логіка лягла в основу широких суспільних зрушень глобалізованого взаємозалежного світу.

Було б помилкою зводити ці зрушення виключно до технологічних і економічних трансформацій. Історія є насамперед життєдіяльністю людей, які переслідують свої інтереси. Наприкінці 1960-х потужні суспільні рухи майже одночасно потрясли увесь індустріальний світ: спочатку в Сполучених Штатах і Франції, потім в Італії, Німеччині, Іспанії, Японії, Бразилії, Мексиці та Чехословаччині. Ці рухи відлунням відбилися в багатьох інших країнах. За своєю сутністю це були культурницькі рухи, які в 1960-ті швидше прагли змінити життя, ніж захопити владу. Їх дії включали багатопланові реакції на сваволу владних структур. Це був і виклик несправедливості, й прагнення вибороти право на пошук свого індивідуального самовиявлення. *У підсумку цей рух ніс у собі ідентичність спротиву*. Представники ідентичності спротиву висунули ідеї, які стали джерелом боротьби на захист довкілля, фемінізму, радикального захисту прав людини, рівності націй, демократії. За оцінкою М.Кастельса, "ці ідеї вимостили шлях будівництву культурних спільнот 1990-х, в той час як криза легітимності інститутів індустріальної ери привела до розмивання смислу демократичної політики" [3].

Показово, що суспільні рухи 1960-х не були реакцією на економічну кризу. Вони виникли в zenіті стійкого економічного зростання й повної зайнятості, як "критика суспільства споживання". Як тут не згадати Івана Дзюбу "Звичайна людина чи міщанин?" (1959), "Інтернаціоналізм чи русифікація?" (1965)? Висунуті владою звинувачення проти ідентичності спротиву І.Дзюби не витримували жодної критики. Свого часу провідний теоретик Клод Леві-Стросс зазначав: "Будь-яка культура розвивається завдяки обміну з іншими культурами. Але необхідно, щоб кожна культура здійснювала певний спротив, бо в іншому разі дуже швидко втрапить те, що притаманне лише їй... Ця ситуація існувала фактично в усі часи. Це норма людської поведінки" [4].

Виступаючи як переважно культурницький рух, покоління ідентичності спротиву виявилось дійовим чинником впливу на економіку, технологію та наступні суспільно-реорганізаційні процеси. Їх культурна відкритість, інтернаціоналізм і космополітизм закладали інтелектуальні засади для утвердження взаємозалежного світу. У підсумку, зазначає М.Кастельс, культурницькі рухи 1960-х років започаткували *етап фундаментального розколу в світовому масштабі: по один бік заявила про себе активна, культурно ідентифікована власною системою цінностей інтелектуальна еліта; а по другий бік опинилися "все більш невпевнені, незахищені соціальні групи, позбавленні інформації, ресурсів і влади, що стали рити окопи свого спротиву саме навколо тих цінностей, які були осуджені буремними 1960-ми"*. Саме цей розкол і став головним протиріччям сучасності: на зміну періоду індустріалізації з його здебільшого рутинною працею на конвеєрі прийшла технологічна революція інформаційної епохи. Відповідно плин часу зумовив і новий рівень базових відносин у сфері виробництва, влади, культури й системи цінностей.

На перевалі

Відтепер перед кожним постала проблема вибору: з яким суспільним трендом себе ототожнювати. Чи то з системою цінностей нової інтелектуальної ідентичності, чи то зі звичними критеріями та вимогами індустріальної доби. Вибір цей аж надто відповідальний, оскільки він завжди зачіпає проблему безпеки: коли індивід ототожнює себе з якоюсь соціальною чи етнічною групою, він не лише дає відповідь на запитання "Хто я?", але одночасно й вибирає стратегію своєї життєвої поведінки.

Ключовою особливістю нової доби, на думку М. Кастельса, стала інформаційно-технологічна революція, яка дала поштовх до *виникнення інформаціоналізму як матеріальної основи нового суспільства*. Виробництво матеріальних благ, здійснення владних повноважень а також створення нових культурних кодів стали залежними від інформаційних можливостей. Інформаційна технологія була піднесена до рівня вкрай необхідного інструменту ефективної реалізації процесів соціально-економічної реструктуризації суспільства. Електронні мережі стали найбільш динамічним чинником організації людської активності.

Криза моделей економічного розвитку призвела в 1970-х роках до паралельної реструктуризації держав двох супротивних систем. Фірми і уряди капіталістичних економік вдалися до нових інформаційних технологій. Переважаюча мережева логіка інформаціоналізму стала провідним чинником трансформації всіх сфер суспільного й економічного життя. *Цепривело до появи нової форми капіталізму*. Характерна риса його економіки— глобалізація видів діяльності, організаційна гнучкість і оперативність в управлінні робочою силою. З одного

боку, нові інформаційні технології забезпечили оновленому капіталізму необхідні мережеві інструменти, дистанційні комунікації, методика збереження та обробки інформації, координовану індивідуалізацію праці, одночасну концентрацію і децентралізацію прийняття рішень. З другого боку, тиск конкуренції, нові форми організації праці й ослаблення згуртованості робочої сили призвели до скорочення видатків держави загального благоденства – цього наріжного каменя суспільного договору в індустріальну епоху.

В той же час, як показала практика, радянський лад виявився нездатним асимілювати інформаціоналізм з цілої низки глибоких причин, які впливали з природи тотального контролю з боку партії та КДБ над суспільними процесами, насамперед над інформацією. З точки зору партійного керівництва, лише контроль міг забезпечити легітимність держави через її здатність маніпулювати населенням. Носієм інформації на той час був насамперед папір, а тому його постачання перебувало під суворим наглядом. Друкарські машинки були рідкістю і за їх використанням завжди слідкували, доступ до машин для фотокопіювання вимагав допуску служб безпеки. Вхідження в мережу міжнародних телефонних ліній і телекса теж контролювалося. В очах бюрократії саме поняття "персональний комп'ютер" уже об'єктивно підривало базові засади радянського ладу. Отже, *за своєю сутністю радянський етатизм відторгав розповсюдження інформаційних технологій*, блокуючи тим самим процес спонтанної інновації шляхом використання мережевих взаємодій.

За цих умов радянська економіка не могла перейти від екстенсивної до інтенсивної моделі розвитку. Темпи економічного зростання стабільно падали, що призвело, врешті-решт, до системної кризи. Всезростаючий технологічний розрив знесилив Радянський Союз у світовому економічному змаганні, залишаючи за ним роль експортера енергії та сировини. Високоосвічене населення країни виявилось у пастці викривленої технологічної системи, яка дедалі дужче віддалялася від світових наукових досягнень, позбавляючи дослідників ефекту "перехресного запилення" інноваціями. Врешті-решт навіть воєнна машина – оплот і вирішальна запорука існування радянського режиму – стала потерпати від всезростаючого технологічного відставання від противника.

Усвідомлення глибини застою і спаду привело деяких радянських лідерів – від Андропова до Горбачова – до спроби реорганізувати систему, подолавши інерцію спротиву з боку партійно-державної машини. Для цього лідери-реформатори відкрили доступ до інформації та звернулися за підтримкою до громадянського суспільства. Однак цей крок несподівано для ініціаторів покликав до життя могутню хвилю піднесення національно-культурних ідентичностей, наростання вимог щодо поглиблення демократії, що вочевидь виходило за рамки приписаної згори програми перебудови. До цього додалися політична

некомпетентність, тактичні помилки й посилення фактору випадку, що й викликало внутрішній розкол апарату управління і призвело до раптового колапсу комунізму в зоні радянського впливу.

Радянський лад міг більш-менш ефективно існувати в добу індустріалізму, коли в основу було покладено кількісні показники продуктивності (фізична праця, капітал і природні ресурси). Але він виявився неефективним, коли головним джерелом продуктивності стала здатність якісно організувати виробництво на основі знання та інформації. Так безславно закінчився революційний експеримент, котрий багато в чому визначав характер ХХ століття.

У пошуках дороговказу

Розпад СРСР викликав ідеологічний вакуум, який у новоутворених пострадянських державах слід було чимось заповнювати. Оскільки теорія "розвинутого соціалізму" тихо сконала і відійшла у небуття, їй слід було терміново знайти замітника, причому такого, який відкривав би нові горизонти і вніс бодай би якийсь елемент оптимізму в інтелектуально виснажену спільноту науковців у сфері гуманітарних наук.

Кінець ідеологічної монополії КППС та потужні можливості Інтернету відкрили вікно у широкий світ. Це дало можливість науковцям пострадянського простору долучитися до набутків світової суспільної думки. Насамперед мова може йти про запозичення "теорії модернізації", що була опрацьована наприкінці 1950-х років на гранті американської Ради з суспільних наук, відомої по аббревіатурі SSRC (Social Science Research Council). Оскільки йшла "холодна війна", то Сполученим Штатам Америки потрібна була наукова теорія, здатна пояснити, "хто хороші хлопці, а хто негідники". Ця теорія, за словами директора SSRCK. Калхуна, "була заснована на тій аксіомі, що уряди і народи так званих традиційних країн повинні будуть прийняти з ентузіазмом теоретичні передбачення й політичні приписи, які дають їм вчені з Гарварду, Оксфорду чи Берклі" [5].

Як це не парадоксально, але після розпаду СРСР ця своєрідна теорія "розвинутого капіталізму" була легко сприйнята на пострадянському просторі, оскільки була своєрідним американським варіантом звичного для нас "розвинутого соціалізму". Наша всеїдність до сприйняття західних моделей була прямо-таки вражаючою. А між іншим "теорія модернізації" ще в 1970-ті роки була піддана нищівній критиці в науковому середовищі західних університетів. Перший удар був нанесений з боку дослідників з Латинської Америки, які доводили, що їх країни, ставши незалежними понад сто років тому й отримуючи різноманітну допомогу від США, в тому числі з боку консультантів, виявилися врешті-решт у пастці відсталості. Ще згодом видатний американський соціолог Іммануїл Валлерстайн відкинув основні постулати "теорії модернізації", насамперед за її телеологію, яка приймає як даність, що всі країни перебувають на шляху перетворення

в Америку. Він звернув увагу на те, що "теорія модернізації" впритул не бачить очевидного факту: що в світовій економіці є ядро і периферія; що ядро успішно розвивається за рахунок нерівноправних відносин із периферією; що число вигідних ніш в капіталістичній системі обмежене; на світовий ринок слід пробиватися, оскільки ніхто своїм місцем не поступається [6].

Глобалізація зовсім не означає, що всі країни просто увіллються в якийсь уніфікований світовий простір. Навпаки, цілі регіони будуть зберігати свою самобутність, як це вже тривало впродовж століть. Чи доклали ми зусиль в Україні для огранки свого власного профілю в сучасній конфігурації світу? Можливо, хоч нинішня системна криза капіталізму мала б спонукати нас до більш адекватного сприйняття набутих сучасного суспільствознавства. Політичний вибір завжди присутній у суспільному житті. Він може бути зроблений елітою – високоосвіченою і відповідальною – здатною створити модель інтеграції в світову систему, виходячи з національних інтересів та існуючих обставин.

Цінності периферійного капіталізму

Поки що факт залишається фактом: проголосивши незалежність після розпаду СРСР, еліта нових пострадянських держав виявилася не готовою сприйняти систему цінностей інформаційної доби. Можна сказати, що система цінностей інформаційного суспільства виявилася шкатулкою з подвійним дном: зовсім одні цінності культивувалися для ядра світ-системи, і зовсім інші призначалися для периферії. На практиці "шалених" 1990-х років ми переконалися, що радянська бюрократія й колишня партійна номенклатура виявила своє справжнє нутро і спрямувала суспільні процеси у вигідне для себе русло "дикого капіталізму" часів XIX століття. При цьому слід особливо наголосити, що відбувалося це за активного сприяння західних "акул капіталізму".

Зазначена модель суспільної трансформації практикувалася практично на всьому пострадянському просторі, в тому числі й в Україні. Це чесно визнав перший посол США в Україні Вільям Міллер, заявивши, що США зробили "величезну структурну помилку" і продемонстрували "інтелектуальну зверхність" перед Україною в момент вироблення плану радикальних економічних реформ. "Ми просто не розуміли тих величезних економічних викликів, які стояли перед Україною в момент її переходу від комунізму до вільного ринку. Ми підштовхували Україну до проведення земельної реформи, до кінця не розуміючи всіх обставин... Ми сліпо наслідували американську модель, яка не могла слугувати добрим прикладом в українських реаліях". Не маючи відповіді на запитання про те, як забезпечити найсправедливіший перерозподіл державного майна в посткомуністичних країнах, США не змогли попередити виникнення в них класу "олігархів та крадіїв державного майна" [8].

Ці запізнілі визнання нині вже мало кого хвилюють. Лише сліпий не бачить, що впродовж 20 років утворилася широка зона "периферійного капіталізму", яка повністю вплелася в систему економічної взаємозалежності, забезпечену мережевими інформаційними інструментами. А тим часом технологічно приваблива мережева система сучасного капіталізму виявилася зовсім не привабливою з гуманітарної точки зору – їй була байдужа подальша доля переважної частини населення пострадянського простору. "Інформаційні мережі, – зазначає М. Кастельс, – мережі капіталу, робочої сили і ринки по всьому світі зв'язуються технологіями, корисними функціями, людьми і територіальною близькістю і водночас стають недоступними для населення й територій, що не являють собою цінності та інтересу з точки зору динаміки глобального капіталізму. Це веде до соціального й економічного остракізму окремих суспільних прошарків, районів у містах і регіонах, ба навіть цілих країн" [9].

Який же висновок напрашується з цієї в цілому досить непривабливої картини? Очевидно один і безальтернативний – сприймати світ адекватно з усіма його плюсами і мінусами. А між тим слід випрацьовувати власну оптимальну модель входження в сучасний світ не у ролі лузера світової периферії, а повноправного учасника оновленої світової спільноти. А для цього, *не відмовляючись від ідентичності спротиву у цьому жорсткому конкурентному світі, вибудувати належну ідентичність проекту майбутньої України* відповідно до нових світових реалій.

Цінність самопрограмованої праці

М. Кастельс наголошує, що нове суспільство виникає тоді, коли виробничі відносини починають відповідати новим продуктивним силам. Нічого нового тут немає – це одна з давно відомих нам основоположних засад марксизму, яку не ставлять під сумнів і ліберали. Не змінилася також і сутність капіталізму: основним законом як і раніше є виробництво заради прибутку і для присвоєння цього прибутку на основі права приватної власності. *Інформаційна /глобальна економіка виявилася ще більш капіталістичною, ніж будь-яка інша економіка в історії, бо інтенсифікує всі ці параметри.* І щодо цього не може бути жодних ілюзій.

То в чому ж новизна і пафос інформаційного капіталізму, коли дві іпостасі – продуктивність і конкурентоздатність – теж залишаються визначальними процесами економіки? М.Кастельс наголошує на тому, що "продуктивність за своєю суттю є похідною від інновації, а конкурентоздатність – від гнучкості. Таким чином, фірми, регіони, країни, економічні одиниці усіх видів приводять свої виробничі відносини до збільшення інновацій та гнучкості". І тут *вирішальну роль відіграють нові інформаційні технології та культурно-освітня здатність учасників виробництва до їх використання в*

процесі виробництва та управління. Саме на цій основі й формується мережеве підприємство.

Для нас як освітян першорядним у всіх цих теоретичних побудовах є те, що в нинішній модернізованій системі виробництва праця стає різко диференційованою відповідно до індивідуальних характеристик самих працівників. *Доконаним фактом сучасності став величезний розрив між традиційною індустріальною працею (Кастельс називає її "родовою") і "самопрограмованою" працею працівників нового покоління. Ключовим критерієм поділу між цими двома видами праці є освіта, при якійкожен може "перепрограмувати" себе відповідно до безкінечно мінливих завдань процесу вдосконалення й ускладнення виробництва.*

Однак потреба в цій самопрограмованій праці з'являється лише за умов інноваційного виробництва. Старі ж індустріальні технології відтворюють традиційну родову працю, яка не здатна та, власне, й не має потреби у самопрограмуванні, оскільки від неї вимагається лише здатність сприймати й виконувати певне конкретне завдання. Праця такого працівника не є індивідуалізованою, оскільки виконання найпростіших функцій може бути перекладено на якийсь механізм, або іншого працівника. До того ж додаткова вартість, вироблена такими працівниками, складає лише невелику частку прибутку.

Різка диференціація між самопрограмованою працею і родовою містить у собі серйозні соціальні ризики й загрози. Якщо інновація є основним джерелом продуктивності праці, знання й інформація – головним матеріалом нового виробничого процесу, а освіта – ключовою якістю виробничого процесу, то *новими виробниками в інформаціональному капіталізмі стають насамперед ті творці знання й спеціалісти інформаційних технологій, чий вклад є найціннішим для фірми, регіону та національної економіки.* Разом з менеджерами й техніками в розвинутих країнах вони вже складають близько третини всього зайнятого населення.

Це не означає абсолютного розриву між родовою працею і самопрограмованою, оскільки опрацювання знань й інформації неможливе без виробництва товарів і послуг, які й складають у сумі "колективного працівника". Принципова відмінність між ними полягає в тому, що категорія родової робочої сили все більше залежить від інтелектуалів при захисті своїх позицій в час укладання контрактів. І навпаки – інформаційні виробники меншою мірою залежать від простої робочої сили.

Ця сутнісна риса інформаціонального капіталізму вносить розкол в суспільну структуру праці, що призводить до розмивання залишків класової солідарності і до фундаментального соціального розлому, коли, за словами М. Кастельса, відбувається "соціальне виключення значного сегменту суспільства, що складається з індивідів,

якими нехтують, чия цінність як виробників/споживачів вичерпана і чия значущість як людей ігнорується" [10].

Соціальне виключення

Існує загроза того, що внаслідок поглиблення прірви між родовою працею (індустріальної доби) і працею самопрограмованою (доби інформаціоналізму) Україна опиниться поза зоною новітніх технологій, прирікаючи себе на животіння в зоні "периферійного капіталізму" з усіма обставинами, що з цього випливають.

А обставини ці не лише непривабливі, але й досить таки загрозливі в сучасному світі. Перша полягає в тому, що в контексті соціальної стратифікації інформаціональний/глобальний капіталізм характеризується тенденцією до наростання соціальної нерівності й поляризації суспільства, а саме – одночасного зростання верхівки й дна соціальної шкали. Ще одна обставина – подальша індивідуалізація праці підриває засади колективної згуртованості, а відтак і захищеності працівників індустріальної сфер. У підсумку виникає третя обставина – відбувається постійне розмивання навіть існуючих елементів соціально відповідальної держави, що позбавляє рятівного кола тих людей, які не можуть самостійно дати собі ради.

Поряд із цим наростає інша загрозлива тенденція – до соціального виключення цілих контингентів населення. І на це слід особливо зважати в Україні. Адже йдеться насамперед про розрив зв'язку між "людьми як людьми" і "людьми як виробниками/споживачами" в загальній динаміці інформаціонального капіталізму. На превеликий жаль, за нової системи виробництва збільшується число людей, які, за словами М.Кастельса, "нічого собою не являють і як виробники, і як споживачі з точки зору системи". Це не означає, що всім їм судилася доля безробітних. Однак важливим є те, який це буде вид роботи, за яку плату й на яких умовах [12].

А тут картина настільки безрадісна, що доводиться вдатися до широкого цитування М.Кастельса: "Основна маса рядової робочої сили не має постійного місця роботи, циркулюючи між різноманітними джерелами зайнятості (які носять переважним чином випадковий характер). Мільйони людей постійно знаходять і втрачають роботу, вони часто включені у неформальну діяльність, причому значне їх число втягнуте в низові структури кримінальної економіки. Більше того, втрата стабільного зв'язку з місцем роботи, а також слабкі позиції працівників при укладенні контрактів приводять до більш високого рівня кризових ситуацій в житті їхніх сімей, тимчасової втрати роботи, особистісних криз, хвороб, тяжіння до наркоманії/алкоголізму, втрати заощаджень, кредиту. Багато з цих криз пов'язані одна з одною, породжуючи спіраль соціального виключення, що тягне донизу, до того, що я назвав "чорними дірами" інформаціонального капіталізму, з яких важко вибратися" [13].

Цінності фундаменталізму

Чи реагуємо ми на проблеми дня сьогоднішнього, а головне – чи забезпечуємо себе на майбутнє?

Біда в тому, що межа між соціальним виключенням і щоденним виживанням все більш розмивається для зростаючого числа людей. Із втратою звичної соціальної підтримки (згадати хоча б існуючу за радянських часів організацію робітничого постачання, гарантовану чергу на житло для молодих спеціалістів, профспілкові путівки на оздоровлення трудящих, безкоштовне дозвілля дітей у спортивних секціях та гуртках самодіяльності тощо) значна частина людей виявилася нездатною "триматися на плаву", враховуючи новітній виклик часу й модернізуючи постійно свою кваліфікацію. Ці люди раз-по-раз випадають із конкурентної боротьби, намагаючись втримати свої позиції хоча б до наступного раунду зменшення сегменту й так уже "всохлого" середнього класу спеціалістів та науково-технічних працівників, який був соціальною опорою впродовж періоду індустріалізації, особливо в секторі "оборонки".

Об'єктивно ці люди поставлені перед вибором альтернатив: яка система влади і форма державності є найбільш прийнятною для них? Оскільки за умов глобалізації вплив національної держави на виробничі й соціальні процеси послаблюється, а проголошені під час виборчих перегонів обіцянки різноманітних партій (а то навіть і закріплені на законодавчому рівні зобов'язання щодо розбудови соціально відповідальної держави) не можуть бути виконані, то легітимність парламентської демократії й самої держави неминуче ставляться під сумнів. Реагуючи на цю ситуацію, *вузькоспеціалізована праця, пов'язана з індустріальним виробництвом, тяжіє до посилення політики "сильної руки"*.

І навпаки – *самоорганізована праця інформаціонального суспільства тяжіє до збільшення кількості сторін, що представлені в інститутах влади*, а також у децентралізації владних повноважень і переходу їх до локальних інституцій, що створює передумови для утворення нової геометрії влади у вигляді мережевої держави. Так, на прикладі Європейського Союзу можна відслідкувати тенденції до прагнення соціальних акторів та громадян в цілому максимізувати можливості представництва своїх інтересів і цінностей, розігруючи різноманітні стратегії у відносинах між різноманітними інституціями на різних рівнях компетенції.

Але не слід забувати й про дію відомої історичної закономірності, що там де є панування (а надто – монопольне панування!), обов'язково буде й належний спротив. До нього спонукає насамперед недовіра того суспільного договору, який колись укладався між трудом і капіталом в індустріальну епоху у вигляді соціально відповідальної держави. До того ж посилюється нездатність значної частки людей вписатися у логіку домінуючих глобальних

інформаційних мереж суспільства. Це призводить до того, щозначні контингенти населення прагнуть знайти новий смисл життя, реконструювавши його на засадах абсолютизації певної системи цінностей і переконань. З'являються нові групи ідентичності спротиву, з якими М.Кастельс пов'язує насамперед релігійний фундаменталізм, що "не заперечує технологію, але підпорядковує її на службу Божественному Закону, котрому мають підлягати всі інститути й цілі, без жодного торгу. Націоналізм, локалізм, етнічний сепаратизм і культурні громади поривають із суспільством в цілому, вибудовуючи його інститути не знизу доверху, але зсередини назовні, тобто "ті, хто присутньо ми" проти тих, хто до нас не належить" [14].

Навіть такі проактивні рухи, що спрямовані не на заперечення, а лише на трансформацію всієї картини соціальних відносин між людьми (наприклад, фемінізм), або відносин між людьми і природою (наприклад, енвайронменталізм) беруть свої витoki із заперечення існуючих нині базових суспільних принципів: патріархальності, продуктивізму. Вони демонстративно йдуть на розрив з усталеною соціальною логікою, домагаються автономії від державних інституцій, відкидають логіку капіталу й різноманітні зваби технологій. А тому їх учасників вже важко потім інкорпорувати в існуючий спосіб життя.

Підсумки і прогнози

Отже, про найголовніше. Чи дає нам теорія інформаціонального суспільства М.Кастельса вичерпні відповіді на актуальні проблеми сучасності? Чи внесла вона елемент оптимізму в наше світобачення? Чи стала вона для нас дороговказом на перспективу?

І так, і ні. Насамперед тому, що було б помилкою з нашого боку уповати на універсалізм запропонованої теорії, як і будь-якої теоретичної конструкції взагалі. Та й сам автор не претендує на таку роль, попереджаючи нас, що нинішні суспільні відносини не можуть бути зведеними до структури й динаміки мережевого суспільства. Таке суспільство не є всеохоплюючим, оскільки воно утворюється взаємодією між мережею і "Я", між мережевим суспільством і фактором ідентичності кожного окремого суб'єкта, який несе в собі інерцію цінностей, успадкованих від індустріального капіталізму та радянського етатизму. У підсумку "не всі соціальні зміни та інститути слідуєть логіці мережевого суспільства, подібно до того, як індустріальні суспільства впродовж тривалого часу включали численні передіндустріальні форми людського існування. Але всі суспільства інформаційної епохи дійсно пронизані – з різною інтенсивністю – повсюдною логікою мережевого суспільства, чия динамічна експансія поступово абсорбує і підпорядковує соціальні форми, які існували до того" [15].

Отже, розуміння нашого світу вимагає одночасного аналізу й мережевого суспільства, і його конфліктних викликів. А це означає, що для недопущення негативних явищ нам потрібні не лише відповідальні

урядовці, але й відповідальне високоосвічене суспільство. Шлях, по якому ми підемо, залежить від соціальних інститутів, від людських цінностей, від свідомості нових соціальних акторів та їх рішучості формувати власну долю.

Люди інтуїтивно розуміють те, що М.Кастельс теоретично сформулював як застереження від ризиків на майбутнє. З одного боку, *глобальна економіка буде розширюватися, скануючи за допомогою інформаційних мереж всю планету в пошуку нових можливостей для отримання прибутків. "Але вона буде це робити вибірково, поєднуючи значущі сегменти й нехтуючи місцевостями й людьми, які вже вичерпали свій потенціал, або не становлять інтересу на даний момент...* Значущі місцевості й люди будуть віднайдені скрізь, навіть у Сахарі... Але відключені території й люди також можуть бути знайдені повсюдно, хоча і в інших пропорціях. Планета сегментується на чітко розрізнені простори, визначені різними часовими режимами" [16].

Відторгнуті сегменти суспільства, звисна річ, не змиряться зі своїм становищем, дрейфуючи, *по-перше*, в глобальну кримінальну економіку, яка стане фундаментальною рисою XXI століття. Її економічний, політичний і культурний вплив буде проникати у всі сфери життя. Знищити це явище буде неможливо, хіба що вдасться обмежити його до допустимих розмірів. *По-друге*, реакція на соціальне відторгнення набере форми вибуху фундаменталістських рухів, "які беруть Коран, Біблію чи будь-який інший священний текст для інтерпретації й використання його як прапора свого відчаю і зброї свого гніву. Різного штибу фундаменталізми будуть являти собою найбільш безкомпромісний вибір односторонньому пануванню інформаціонального глобального капіталізму" [17].

Отже, *в підсумку, мережеве суспільство не несе в собі миру і благодаті, а скоріше засвідчує тенденцію до поглиблення драматичного розколу між елітою і масами.* В той час коли світові еліти будуть окопуватися у глобальній системі фінансових та інформаційних потоків, досвід простих людей і коло їх інтересів будуть обмежуватися численними локальними спільнотами, насамперед сім'єю. М.Кастельс прогнозує, що новітній пролетаріат XXI століття, не маючи перед очима Зимового палацу, буде приречений вихлюпувати свою енергію протесту в буденне, неусвідомлене насилля. Скажімо прямо – досить сумнівний прогноз. Останні події в арабському світі засвідчують, що "війна палацам" набирає теж все жорстокіших форм.

Перспектива

Головна причина бід XXI ст. – екстраординарний розрив між технологічною надрозвинутістю і соціальною недорозвинутістю. Нинішня світова економіка, суспільство і культура побудовані на таких інтересах, цінностях, інститутах і системах правління, які в принципі

обмежують колективну креативність, привласнюють плоди інформаційних технологій і відхиляють енергію в русло нищівної конфронтації. Як наслідок, існуючі нині альтернативні мережевому суспільству культурні спільноти, які прагнуть підпорядкувати новітні технології потребам і жаданням людини, судячи з усього, приречені на довгий шлях від громад, створених на ідентичності спротиву до висот ідентичностей нових проєктів, заснованих на цінностях цих громад. Йдеться і про егалітарні сім'ї, і про солідарність між поколіннями, і про концепцію стійкого (достатнього) розвитку, і про нову модель економічного росту, і про загальну мобілізацію на захист прав людини тощо.

Для того, щоб відбувся перехід від ідентичності спротиву до ідентичності проєкту, має вирости критична маса представників самоорганізованої праці, які й сформулюють засади нової політики. Її прикметною рисою має стати поєднання інформаційних технологій з гуманітарними цінностями, підпорядкування їх вирішенню проблем, що супроводжують життєдіяльність людей в інформаційну епоху.

1. Згуровський М. Вища освіта на зламі суспільного розвитку // "Дзеркало тижня", - 2013 р. - №5. - 9 лютого. - С.12).
2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура [Электронный ресурс] / М.Кастельс. Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/kastels/08.php
3. Там же.
4. Раса и политика. Беседа Клода Леви-Стросса с Дидье Эрибаном / "Неприкосновенный запас". -2008. - №1(57) [Электронный ресурс] / К.Леви-Стросс. - Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2008/1/ral.html>
5. Калхун К. Теория модернизации и глобализации: кто и зачем их придумывал [Электронный ресурс] / К.Калхун. - Режим доступа: [http://www/google.C...bv.1355534169,d.bGE](http://www.google.C...bv.1355534169,d.bGE)
6. Див.: Валлерстайн И. Миросистемный анализ: введение /И.Валлерстайн. - М., Территория будущего, 206. - 247 С.
7. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура [Электронный ресурс] / М.Кастельс. Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/kastels/08.php
8. Смаглий К. "Україна може швидко змінити ситуацію і стати знову цікавою для Заходу". Колишні послы США дали рекомендації новопризначеному держсекретареві Джону Кері // "День", - 2013 р. - №20, - 5 лютого. - С.3.
9. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура [Электронный ресурс] / М.Кастельс. Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/kastels/08.php
10. Там же.
11. Бжезинский З. Америка не сумела обратить себе на пользу распад СССР[Электронный ресурс] /З.Бжезинский. - Режим доступа <http://kp.ua/daily/180212/325532/print/> .
12. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура [Электронный ресурс] / М.Кастельс. Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/kastels/08.php
13. Там же
14. Там же
15. Там же

16. Там же

17. Там же

The article deals with the problem of identity of Ukraine within the contest of calls and risks informational society modern globalizing world.

Keywords: *the network society, information technologies, identity of resistance, identity of new projects, education, self-programmed labor, social inclusion, fundamentalism*

УДК 159.9:001.8

Марина Гусельцева

КУЛЬТУРНО-АНАЛИТИЧЕСКИЙ ПОДХОД К СОЦИАЛИЗАЦИИ ЛИЧНОСТИ В ТРАНЗИТИВНОМ ОБЩЕСТВЕ

В статье дается общее представление о культурно-аналитическом подходе к социализации личности в транзитивном обществе, обсуждаются теоретические и методологические источники культурно-аналитического подхода в психологии, сформулированы его принципы и положения. В концептуальных рамках культурно-аналитического подхода выделяется особая исследовательская единица – культурно-психологическая реальность (всякий феномен, разворачивающийся в совокупности координат: практики – психика – культура). Утверждается, что культурно-аналитический подход наиболее эффективен для работы с исследовательскими объектами, соответствующими постнеклассическому состоянию науки (текущими культурно-психологическими реальностями повышенной онтологической и гносеологической сложности) и позволяет решать проблемы полипарадигмального синтеза.

Ключевые слова: *методология, культурно-аналитический подход, социализация, идентичность, транзитивное общество.*

ВВЕДЕНИЕ: КУЛЬТУРНО-АНАЛИТИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Культурно-аналитический подход есть совокупность общих положений, методологических принципов и исследовательских установок, направленных на разносторонний анализ широкого класса взаимосвязанных феноменов и реальностей, разворачивающихся в системе координат: история – практики (повседневность) – психика – культура [Гусельцева, 2009, 2013б, 2013в]¹. Культурно-аналитический

¹Напомним, что в методологическом анализе Ф.Е. Василюк выделил триаду основополагающих психологических понятий "психика – практика – культура" и показал, что Л.С. Выготскому удалось не просто вывести психику из трех сосен интроспективной методологии, но и соединить ее с практикой и культурой; 3. Фрейд